

Jukka-Pekka Puro, *Retoriikan historia*. Helsinki: WSOY 2005 180 s; Juhana Torkki, *Puhevalta. Kuinka kuulijat vakuutetaan*. Helsinki, Otava 2005, 288 s, Arthur Schopenhauer. *Taito olla ja pysyä oikeassa*. Jälkisana Jarkko S. Tuusvuori: *Eristiikka ja filosofia*. Tampere: niin & näin, 2005, 181 s.

Richard Rorty lanseerasi Iowan symposiumissa v. 1984 käsitteen ”retorinen käänne” (*the rhetorical turn*). Pari vuotta myöhemmin käänne oli jo Suomessa, kun useat politiikan-tutkijat, kuten Hilikka Summa, Jouko Salonen, Kyösti Pekonen, Jukka Kanerva, Matti Hyvärinen ja minä, lähes yhtä-
kaa kiinnostuivat retoriikasta. Muistan ostaneeni Perelma-

nin ja Olbrechts-Tytecan massiivisen teoksen *Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique* (1958) Brysselistä tammikuussa 1986. Politologisen retoriikkatutkimuksen Suomessa 20-vuotispäiviä olisi jo voitu viettää.

Jos arvioi tänään tuota ”retorista käännettä” osassa suomalaista politiologiaa, en voi olla ihmettelemättä retoriikan ”metodologista” värytystä. Retoriikka ymmärrettiin pikeminkin tutkimusotteena kuin tutkimuskohteena. Tämä viittaa ajan teoriapoliittiseen kamppailuasetelmaan. Strukturalisteja, semiootikkoja ja postmarxilaisia diskurssianalytikoita vastaan saattoi retoriikassa korostaa toimijain valintojen merkitystä, ja habermasilaisia konsensusajattelijoina vastaan retoriikka kelpasi ristiriitojen provosoimiseen ja niillä pelaamiseen, vaikka Perelman tässä suhteessa jääkin ambivalentiksi. Filosofian ja luonnontieteen traditioita vastaan iowalaistyyppinen ihmistieteiden retoriikka olikin subversiivinen ja provokatiivinen näkökulma ajattelun historiaan.

Tämä kaikki tarjosi riittävästi näkökulmia retoriikan käytölle politiikan tutkimukseen. Ei kuitenkaan nähty sitä, mitä muutakin olisi voinut tehdä. Esimerkiksi Ruotsissa oli tutkimusprojekti nimeltä *Arbetarrörelsen och språket*, mutta Suomessa työväenliikkeen historiaa ei vielääkään ole tutkittu retorisesti. Retorinen tulkinta ei ole yleensäkään ulottunut suomalaisen politiikan historiaan, kuten eduskunnan retoriikan proseduurien ja käytäntöjen muutosten tai presidentin puhevallan tutkimukseen. Myös perelmanilainen tulkinta retoriikan historiasta huippu-, rappio- ja renessanssikausiin on säilynyt vahvana, vaikka parlamentarismen kautta retoriikan merkitystä etenkin Britanniassa 1700-luvulta lähtien ja Ranskassa suuren vallankumouksen jälkeen on arvioitu uudelleen (ks. kirjoitukseni ”Eduskunnasta puhekunnaksi?”, *Politiikka* 2: 2005).

Tätä taustaa vasten arvioin retoriikan poliittisuutta kolmessa tuoreessa kirjassa, puheviestijä Jukka-Pekka Puron *Retoriikan historiassa*, teologi Juhana Torkin *Puhevallassa* sekä Schopenhauer-fragmentissa, jonka filosofi Jarkko Tuusvuori on suomentanut ja kirjoittanut siihen jälkisanat.

Kirjat ovat luonteeltaan hyvin erilaisia. Puron teos on eräänlaista ”kouluretoriikan” historiankirjoitusta. Torkkia kiinnostaa yksin käytännön retoriikka, puhe vallan välineenä. Schopenhauer-fragmentti jättää, kuten suomentaja toteaa, ambivalentin sävyn sen suhteen, miten tekijä suhtautuu omien käsitystensä jääräpäiseen puolustamiseen, ja Tuusvuoren jälkisanaisissa retoriikan historia jää taka-alalle. Tällaisina teokset tarjoavat tilaisuuden polemisoida niitä seurauksia vastaan, joita erityisesti parlamentaarisen politiikan tyylin ja retoriikan käsitteellisen ja historiallisen yhteyden sivuuttaminen merkitsee retoriikan käytännöille ja teoriarille. Kun seuraavassa pelaan *advocatus diabolin* peliä, tämä ei tarkoita sitä etteikö teoksissa olisi paljonkin politologisesti kiinnostavaa ja esimerkiksi opinnäytetöissä hyväksittyä käytettävissä olevaa ainesta.

* * *

Voidaanko ”retoriikan historia” tiivistää 180-sivuun? **Puro** ei ole riittävän skeptinen oppikirjan genreä kohtaan

yleensä, jättäen noteeraamatta esimerkiksi R.G. Collingwoodin kritiikin, jonka mukaan oppikirjoissa lukijoita käsitellään pelkinä oppilaina (*in statu pupillari*). Puro myöntää, ettei osaa kreikkaa ja latinaa ja on tehnyt kompromissin, jossa hän nojaa kommentiteoksiin mutta tarkistaa sitaattit alkuteksteistä sikäli kun niitä on saatavilla. Näin hän jää oppikirjoille tyypillisen auktoriteettiuskon varaan, sanomatta lukijalle sitä miten hän auktoriteettinsa valitsee ja miksi hän tarkastelee juuri tiettyjä retooikkoja. Sovinnaisen tieteenalahistorioiden tapaan työ etenee yhtenä *Gipfelwanderungina* teoreetikosta toiseen. Puron historia on paljolti retoriikan sisäistä voittajien historiaa. Akateemiset tieteenalat nykyaikaisessa merkityksessä muodostuivat vasta 1800-luvun kuluessa, ja retoriikka oli tämän muodostusprosessin häviäjää. Yhdysvalloissa tilanne oli hieman toinen, ja siellä retoriikan opetus ja oppituolit sopivat paremmin yliopistoihin kuin Euroopassa.

Purolle retoriikka ei näyttäydä poleemisena vastakulttuurina suhteessa filosofian ja luonnontieteiden hegemoniapyrkimyksiin. Näin ennen muuta sofistien osuus marginalisoi tuu ja Protagoraan periaate heikomman *logoksen* kääntämisestä vahvemmaksi muuntuu suorastaan päinvastaiseksi, kun tekijä väittää sofistien esittäneen, että ”[t]ärkeintä oli, aivan kuten yhdysvaltalaisessa retoriikassa aivan viime vuosin sakka, saada heikompi argumentti myös näyttämään heikommalta ja auttaa paras argumentti voittamaan” (s.20). Protagoraan retoriikassa myös itse ”paremmuuden” kriteerit olivat kamppailun kohteena.

Kouluretoriikan historian mukaisesti Purokin tekee tavallaan antiretorisen oletuksen, että käytännöt ovat eräänlaista teorian soveltamista, sen sijaan että teoretisointi ymmärrettäisiin käytäntöjen ja niiden muutosten reflektointina Puro ei juuri mainitse klassista kolmijakoa epideiktiseen, forensiseen ja deliberatiiviseen retoriikkaan, eikä kytke Kreikan ja Rooman retoriikkaa ei siihen, että nämä polikset erotti aikakauden monarkioista ja imperiumeista erilaisten deliberatiivisten kokousten valta, joissa äännet laskettiin eikä punnittu. Näin teoksessa käsitellyissä retoriikkakonseptioissa vaihtoehtojen avoin punninta ja niitä koskeva kamppailu toimijain välillä jää taka-alalle.

Tekijä sivuuttaa täysin puhumalla politikoinnin pelikentän *par excellence* eli parlamentin. Parlamenteilla oli keskeinen rooli retoriikan ylläpitämisessä ja käytössä vastavoimana monarkioiden ja byrokraatioiden valtaa ja tätä tukeva uuden ajan luonnontieteen monokraattista tiedekonseptiota vastaan. Erityisesti Englannin parlamentissa puolesta ja vastaan puhuminen oli 1500-luvulta alkaen keskeinen retorisen ajattelun inspiroijana ja samalla koko parlamentin proseduurin peruspiirre. Parlamentaarisen hallitustavan valtallepääsyn sivutuotteena muodostui 1800-luvulla Ranskassa ja Englannissa laaja parlamentaarisen retoriikan kirjallisuus. Esimerkiksi ranskalaisen parlamentaarikon Louis-Marie Cormenin 1840-luvulla julkaistussa paljon luetussa teoksessa *Le livre des orateurs* parlamentaarinen retoriikka suhteutetaan etenkin juridiseen ja teologiseen retoriikkaan (ks <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Gallica&O=NUMM-4935>)

Keskeinen idea Purolta on ”yleisöpuhetilanteiden” tuolle

puolelle ulottuvan ”uuden retoriikan” erottaminen klassisesta. Hyvin perusteiden hän ulottaa retoriikan myös tilanteisiin, joissa toimijoilla ei ole rajattua ja näkyvää yleisöä ja joissa jokainen joutuu erilaisten medioiden välittämän retoriikan kohteeksi (s. 107–110). Tästä hän kuitenkin etenee oppihistorioitsijan tyyliin suoraan muutaman johtavan ajattelijan kommentointiin ja käsittelee sekä retooikkoja ahtaassa mielessä (I.A. Richards, Eichard Weaver, Kenneth Burke, Chaim Perelman, Stephen Toulmin) että joitakin ”yhteiskuntafilosofia” (Richard Mckeon, Richard Rorty, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Hans-Georg Gadamer). Nämä tulkinnot eivät innosta lukemaan em. kirjoittajia uudelleen retoriikan kannalta, vaan antavat pikemminkin vaikutelman että retoriikka halutaan nostaa ”kunniallisten tieteiden” saraan. Tämän kääntöpuoli on retoriikan latistaminen kommunikaation ja yhteisymmärryksen tavoittelun välineeksi sekä irrottaminen politiikan likaisesta pelistä.

* * *

Torkin teos tarjoaa juuri sitä mitä Puro pitää vanhahtavana ja epäkiinnostavana, nimittäin eräänlaisen puhevallankäytön opaskirjan. Tarkemmin sanoin Torkki käsittelee yksin tilanteita, ”joissa joukko ihmisiä on luovuttanut huomionsa yhdelle, joka on heidän edessään ja puhuu” (s.11). ts. suullisen puheen avulla harjoitettavaa valtaa tai pikemminkin heruutta, Max Weberin *Macht-* ja *Herrschaft*-käsitteiden erotelun mukaisesti täsmennettynä.

Teos kohdistuu siis yhden puhujan monien yleisölle kohdistamiin puheisiin, kun sen sijaan se mitä monet sanovat puhujaa vastaan, rajataan ”väitellynä” teoksen ulkopuolelle. Tarkkaan ottaen on jo parlamentaarisen puheen halveksintaa nimittää sitä ”väittelyksi”. Väittely on ainoastaan osa parlamentaarisen retoriikan laajempaa deliberatiivista, vaihtoehtoja etsivää, punnitsevaa sekä puolesta ja vastaan puhumisen kautta määrittävien enemmistöjen muodostumiseen suuntautuvaa menettelytapaa. Parlamentaarisessa retoriikassa on pikemminkin kyse perspektiivisten tietojen ja toimintakonseption systematisoinnista proseduurilla, jonka mukaan toimijoilla on kunnolliset mahdollisuudet valita vaihtoehtojen välillä ainoastaan silloin kun periaatteena konstruoida jokaiselle esitykselle vastaväitteitä, joiden perspektiivistä vasta myös esitysten tarkoitamattomat poliittiset seuraukset saadaan kunnolla näkyviin.

Torkin puhetekniikan näkökulma on olennainen selitys hänen keskeiselle väitteelleen suomalaisen puhetaidon rappiosta viime vuosikymmeninä. Erityisesti retoriikan ja puhumisen opettelun ja opettamisen laiminlyönnin sekä puhumista ja väittelyä halveksivan asiantuntijapoliitikon tyyppin esiin nousun näkökulmista teesi tuntuu intuitiivisesti uskottavalta. Mielenkiintoinen on myös huomio, että Suomessa maalaisliitto-keskustapuolue tupailtatradiioineen on tuottanut parempia puhujia kuin muut puolueet. Esimerkki-analyysi siitä retoriikasta, jolla Esko Aho ajoi v. 1994 puolueensa Suomen EU-jäsenyyden taakse, (s. 216–220) onkin kirjan bravuurinumeroita.

Silti väitteet suomalaisen puheen rappiosta ja poliittisen puhetaidon huonoudesta on aihetta kyseenalaistaa. Rappio

on vakiotopos brittiläisessä parlamentaarisen retoriikan kirjallisuudessa, jossa 1700-loppua (Pittit, Fox, Burke ym) monesti on pidetty parlamentaarisen retoriikan kultakaupena. Kuten mm. konservatiivipoliitikko lordi Curzon 1913 pitämässään esitelmässä *Modern Parliamentary Eloquence* korostaa, tämä sivuuttaa parlamentaarisen puheen muutoksen silloin kun siirryttiin valmisteltujen epideiktisten puheiden retoriikasta väittelyjen, vastauspuheenvuorojen ja välihuutojen aikakauteen. Lisäksi v. 1867 parlamenttireformin jälkeen täysistuntopuheilla politikoinnista tulee jotakin mitä edellytetään muutaman kaunopuhujan sijasta jokaiselta parlamentaarikolta,

Kun lisäksi otetaan puhetilanteiden ja yleisöjen moninaistuminen huomioon, voikin kysyä onko myös Torkin rappioiteesissä sävytys sovinnaisista akateemista parlamentarismin ja poliitikkojen vastaisuutta, mihin retoriikan tutkijain ei olettaisi syyllistyvän. Tähän viittaa mm. Tony Halmeen asiantuntijavaltaan ja Mannerheim-myyttiin nojaavan sotaveteraanipuheen idealisointi ikään kuin retorisesti vastaansanomattomana (s. 236–239). Eikö olisi korkea aika tunnustaa myös sodanaikaisten aseistakieltäytyjien oma-kohtainen rohkea toiminta osaksi suomalaisen politiikan demokratisoitumisen ja parlamentarisoitumisen historiaa?

Torkki nojaa myös jyrkkään eroteluun puheen ja esitelmän välillä, joka vastaa retoriikan ja tieteen välistä eroa. En ole vakuuttunut siitä, että tekijän mollaama Erkki Tuomiojan puhe ylioppilaille (s. 24–26) olisi välttämättä ollut huonoa retoriikkaa. Niin jäsentely, yleisöön vetoamisen kuin käytettävien argumenttienkin suhteen esitelmät ja tutkimus ovat keskeisesti juuri retoriikkaa. Tieteeseen vetoaminen on myös osa läpeensä retorista teoriapoliittista kamppailua. Tämän tiedekonseption *locus classicus* on Max Weberin artikkeli ”objektiivisuudesta” (lainausmerkeissä) vuodelta 1904, jonka toivoisikin sisältyvän myös retoriikan opetukseen.

Puron ja Torkin kirjoille on yhteistä tekninen retoriikkakonseptio, jolla he ignoroivat politiikan teoriaa ja käytäntöjä koskevan tutkimuskirjallisuuden. Tämä kaikki johtaa eräänlaisen diletantismiin, tapaan puhua politiikasta ikään kuin ”jo tunnuttuna” asiana, kun sen sijaa politologit problematisoivat juuri tätä.

* * *

Arthur Schopenhauerin (1788–1860) jäämistöstä julkaistiin v. 1864 fragmentti, jonka kirjoittaminen on ajoitettu vuosiin 1830–1831. Fragmentista on käytetty nimiä *Eristik*, *Eristische Dialektik* ja *Die Kunst, Recht zu behalten*, jota nimeä v. 1995 julkaistu Franco Volpin (Frankfurt/M: Insel) ja Internet-editio (http://de.wikisource.org/wiki/Die_Kunst%2C_Recht_zu_behalten) käyttävät. Tätä vastaa myös Jarkko Tuusvuoren suomennoksen otsikko *Taito olla ja pysyä oikeassa*. Teoksen rakennetta kuvaa Volpin edition alaotsikko *In achtundreißig Kunstgriffen dargestellt*. Kysymyksessä on 38 askeleen opaskirjasta siitä, miten väittelyssä voi puolustaa itsepintaisesti omaa kantaansa. Tässä mielessä työ ilman muuta kytkeytyy retoriikan ajatustyyliin ja tarjoaa siihen olennaisesti toisen näkökulman kuin Puron ja Torkin teokset.

Kaikessa kriittisyydessäänkin aikakauden filosofiaa, ennen muuta Hegeliä, kohtaan Schopenhauer identifioiduun filosofiksi ja sen mukaisesti aliarvioi sen vastapoolleja, sofistikkaita, retoriikkaita ja politiikkaita. Tämän mukainen on myös suomentajan näkökulma: hänen massiivinen johdantonsa kytkee teoksen ja Schopenhauerin varsin ahtaasti filosofian historiaan.

Tuusvuori mainitsee, että teoksen ensi kertaa julkaisseen Julius "Frauenstädtin mielestä se sopi puutteineenkin asianajajien ja kansanedustajien opaskirjaksi" (s. 82). Tähän voi lisätä sen, että kirjoitusajankohtana vasta muutamat etelä-saksalaiset *Länder* olivat saaneet omia parlamentteja, kun taas teoksen julkaisuajankohtana jonkinlainen parlamentti oli ulottunut käytännössä koko Saksaan.

Eristiikan nimitys viittaa kiistelyn taitoon. Sofisteilta kiistelyn retoriikka siirtyy roomalaisen ja renessanssin retoriikan klassikoille, joiden trooppien ja figuurien varastosta Schopenhauerin taito-opas ammentaa: esimerkiksi ensimmäisen "taito-otteen" taustalla on *amplificatio*-nimellä tunnettu klassinen figuuri. Missä määrin Schopenhauer oli tästä tietoinen vai nojaako hän pikemminkin eurooppalaisen kulttuurin laajaan julkilausumattomaan retoriseen ajatusvarantoon, on vaikea sanoa, eikä Tuusvuorikaan aseta tätä kysymystä.

Poliittisen retoriikan kannalta kiintoisin huomautus jälkisanoina on seuraava: "Kanaalin takana poliitikko W.G. Hamiltonin jäämistöstä julkaistiin 1808 teos *Parliamentary Logick* valikoima vallantavoittelijain vedätyksiä. Jeremy Bentham jatkoi tästä, mutta otti etäisyyttä kepeästä konnuuskavalkadista erottaakseen kestävätkin perusmallit kestävämmistä" (s. 109). Filosofien à la Tuusvuori on näköjään vaikea ymmärtää sitä, mistä parlamentaarisisessa politiikassa on kysymys.

Vuosikymmeniä kestäneen parlamentaarikkouransa aikana "Single-speech" Hamilton kokosi merkittävän joukon maksimeja erityisesti niistä strategioista, joilla parlamentaarikot pyrkivät taivuttamaan toisiaan kannalleen (*Parliamentary Logic*. Introduction and notes Courtney S. Kenny. Cambridge: Heffer & Sons 1927, on käyttämäni editio). Hamiltonin maksimeilla on nimeltä mainittu yhteys erityisesti Aristoteleen, Ciceron ja Quintilianuksen retoriikkaan. Maksimit eivät ole mitään "konnuuksia" vaan sen parlamentaarisen proseduurin perusidean, että mitä tahansa kysymystä on käsiteltävä vastakkaisista perspektiiveistä, tarkasteltava yksittäisen edustajan näkökulmasta. Omalle puolelle käännätyt – ja valmius tulla käännetyksi – siirtävät tämän proseduurallisen periaatteen parlamentaaristen enemmistöjen muodostukseen. Parlamentaarisen suostutellun maksimien julkaiseminen kirjana tukee yhtä lailla edustajien mahdollisuuksia varautua käännätyisyhteyteen kuin tarjoaa maksimeja ylipuhujille. Sama eräänlainen retorinen arvovapaus sisältyy myös Schopenhauerin "taito-otteen" käyttöön.

Tuusvuoren tapa asettaa Bentham *Essays on Parliamentary Tactics* Hamiltonia vastaan voidaan myös kyseenalaistaa. Sekin on velkaa antiikin retoriikalle, ainakin Quintilianus mainitaan nimeltä. Benthamille parlamentaaristen proseduurien luonne on puhtaasti negatiivinen, ts. edustajien

itsenäisen arvostelun esteiden poistaminen. Hamiltonilaisen retoristen maksimien käyttö ei ole vastakkaisista parlamentaaristen proseduurien reiluilta ja sen mahdollistamalla edustajien riippumattomuudelta, vaan päinvastoin olennainen osa edustajien vapaan mandaatin käyttöä.

* * *

Hamiltonin, Benthamin, Cormenin ja Curzonin teokset sekä ennen muuta Weberin objektiivisuusartikkeli tulisikin asettaa retoriikan suomennoslistan kärkeen. Tutkijain olisi korkea aika tutustua politologien, historioitsijain, filologien ja kouluretoriikan tutkijain kirjoittamiin spesiaalitutkimuksiin parlamentaarisesta retoriikasta ja retorisisista parlamenttikonseptioista. Molemmat genret auttavat kyseenalaistamaan sen sovinnaisen näkemyksen, että parlamentaarinen politiikkatyyli olisi jotenkin vanhanaikainen. Samalla ne auttaisivat poliitikkojen luopumaan moitteista, että vastustajat käyttävät "pelkkää retoriikkaa", koska juuri retoriikka on parlamentaarisen politiikan sisään rakennettu proseduurallinen periaate.

KARI PALONEN